

SUBA JÁNOS*

CSEHSZLOVÁKIA „KATONAPOLITIKAI” HELYZETE ÉS AZ ORSZÁGERŐDÍTÉS 1918–1938

THE POLITICAL SITUATION IN CZECHOSLOVAKIA AND THE FORTIFICATION OF THE COUNTRY 1918–1938

ABSTRACT

Building of fortifications after World War I was determined by the general military political situation in Czechoslovakia. The planning and realization of the fortifications need a summary of the military political situation in connection with the development of the armed forces. The ways how the fortifications fit to the defence system require an analysis.

The complex military geographical position of the country after 1934 made the fortification work understandable as a reaction to the growing dangers. The basic aim was to fortify the defence capability of the armed forces as well as maintaining the ability to take action as long as the intervention of the allied forces take place. The supreme command of Czechoslovakia could not follow another strategy in the given situation. It was not the strategic planners or the building of the fortifications that resulted in a failure but the improper foreign policy.

The strategic situation and its changes obviously influenced the fortification process and its planning, realization and equipment.

Bevezetés

A Monarchia győztes utódállamainak meg kellett felelniük az őket létrehozó államok igényeinek. A Monarchia nemzetközi funkciója az volt, hogy ellensúlyozza Németországot, és elszigetelje Oroszországot. Egyik feladatának sem tudott megfelelni, és ez befolyásolta az Antant álláspontját.¹ Új konstrukciót kellett létrehozni. A régi feladat megvalósítását az önálló kisállamokra bízták. Ennek feltétele a történeti Magyarország széttörése lett. Így Magyarország szenvedte a legnagyobb veszteségeket.²

A történeti Magyarország romjain szörnyszülött államok jöttek létre, hiszen a kisállamok megnyerése és megerősítése – hogy feladatukat be tudják tölteni – fontos feladattá vált.³ Ezért az etnikai és a történelmi elvek mellett támogatták a gazdasági, stratégiai és közlekedési szempontokon alapuló határokat.⁴ Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia megakadályozta, hogy Magyarországgal való határaikat az etnikai szempontok figyelembevételével húzzák meg.⁵ Ez nem csökkentette Franciaország felelősségét, hogy rövidlátó politikájával tudomásul vette, támogatta, majd a békekonferencián keresztülerőszakolta, és azokét, sem akik elfogadták.

A kisantant országok államerődítései a keletkezésükre ható okok alapján azonosságot mutatnak, mégis jelentős eltéréseket találunk a földrajzi, gazdasági, katonai és egyéb feltételek különbözősége szerint.⁶ Az erődítések az országok általános katonapolitikai, katonai (védelmi) helyzetébe ágyazódtak be és ezért az egyes országok erődítés helyzetének áttekintése, megköveteli a katonapolitikai helyzet és a haderő fejlesztésével való összefüggé-

* Suba János PhD, alezredes, a Hadtörténeti Térképtár vezetője, hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest.

sek felvázolását is. Indokolt elemezni azt, hogy az erődítések hogyan illeszkedtek az ország védelmi koncepciójába, milyen kapcsolatok alakultak ki a hadsereg felépítése, fejlesztése, diszlokációja stb. és az erődítések között.

1. Csehszlovákia katonapolitikai⁷ helyzetének változásai

1.1. A csehszlovák hadsereg kialakulásának történeti vonásai

A csehszlovák hadsereg megalakulása 1918 őszén, a Monarchia összeomlásával vette kezdetét.⁸ A hadsereg alakulatai külföldön és cseh területen alakultak meg. Az I. Világháború különböző hadszínterein csehszlovák légiók alakultak meg, a háború alatt átállt katonákból, és emigránsokból, amelyek a különböző frontokon, az antant hatalmak oldalán vettek részt a világháború harcaiban. Ezek az Oroszországban megalakult csehszlovák légió, a francia légió, az olasz légió, az Italska domobrana megnevezésű alakulatai voltak.⁹ Honi területen Cseh-Morvaországban a monarchia volt hadseregének tagjaiból szerveződtek az első alakulatok.¹⁰

A honi hadsereg tagjai mögött nem állott háborús múlt. A hadsereg meg- és kialakulásának körülményei azzal jártak, hogy tartós feszültség alakult ki a hadseregen belül a legionáriusok, valamint a honi hadsereg tagjai között. A legionáriusok joggal hivatkoztak arra, hogy világháborús szereplésük, véráldozatuk az új csehszlovák állam kialakítását segítette elő, amit a honi hadsereg tagjai nem mondhattak el magukról. Ennek megfelelően megkülönböztetett kezelést igényeltek. Az új állam ezt el is ismerte a legionáriusok kedvezményezett előléptetésén, és a közvetlen anyagi kedvezményeken keresztül is.¹¹

A feszültséget csak növelte a hadseregen belül, hogy a honi hadsereg tagjai általában magasabb képzettséggel rendelkeztek, mint a legionáriusok, akik jórészt a háború alatt átállt egységek legénységű állományához tartoztak és a légión belüli rangjukat inkább egyéni bátorságuknak és nem szakképzettségüknek köszönhették. Ez a feszültség végig jelentkezett a hadsereg történetében és zavarólag hatott még akkor is, amikor ez a feszültség az idők folyamán némileg csökkent.

2. Csehszlovákia katonapolitikája 1920–1933 között

2.1. Általános helyzet a haderő szempontjából

2.1.1. *Pacifizmus*

A honvédelem kereteit alkotó első honvédelmi törvényt 1920. március 19-én fogadták el, amely a hadsereg szervezését az általános védkötelezettség alapjára helyezte.¹² A csehszlovák hadsereg megalakulását és az azt követő időszakot befolyásolta az első világháborút követő közhangulat, amely Csehszlovákiában különösen pacifista volt. Általános volt a nagy világégés után a vélekedés, hogy ez volt az utolsó háború. A csehszlovák politika képviselői megerősítették, hogy a béke legkevesebb 40 évre biztosított és a cseh önállóság nemzetközileg garantált. Továbbá Németország többé nem kerül olyan helyzetbe, hogy megváltoztassa a Versailles-ben kialakított erőviszonyokat. A cseh pacifizmus nemcsak a külpolitikai helyzet utóbbi megítéléséből táplálkozott, hanem a katonaság ellenes közhangulatból is. Az általános hangulatot nem túl logikusan, de kifejezi az a megfogalmazás, hogy „a nemzet erejét a dicsőséges katonai múltból meríti, de egyidejűleg gyűlöli a katonaságot”.¹³ A hadsereggel szemben elutasító magatartás a hadsereg igényeinek elhanyagolá-

sához vezetett. Az általános megítélés szerint nem volt szükség különösebben a hadsereg-re, miért is költöttek volna rá. Ennek megfelelően kezelték az illetékesek, törvényhozók a hadsereg korszerűsítésének, fejlesztésének igényeit is. Az elutasítás olyan kicsinyességekben is jelentkezett, hogy a helyőrségeket utasították, lehetőség szerint kerüljék kivonulásoknál a városokon történő áthaladást.

A pacifista, katonaságot elutasító magatartás 1934-ig tartott, amikor is az ország veszélyeztetettsége, a német belpolitikai események – a náci uralom megjelenése – miatt egyértelművé vált. A hozzáállás változása gyökeres volt. Az 1934. évben jóváhagyott 127/1934. sz. törvény létrehozta a hadseregfejlesztés anyagi alapjait. A törvényt az azt követő években a további törvények sorozata egészített és bővített ki, mindegyik szolgálva a hadsereg gyorsütemű fejlesztését. Az ügy érdekében a lakosság áldozatkészsége is figyelemre méltó volt. Tetemes adónövekedést vállaltak az országvédelem érdekében.¹⁴

A hadsereg igényeinek mintegy 15 éven keresztül történt elhanyagolása azonban a sorsdöntő 1938. évig már nem volt jóvátehető. A csehszlovák hadsereg ugyan a 30-as évek közepétől rohamosan erősödött, ellenálló képességét sokra becsülték, de az idő hiányában a lehetséges fejlődés szintjét nem érte el, amikorra arra a legnagyobb szükség lett volna.

2.1.2. Nemzetiségi kérdés

A csehszlovák hadsereg másik nagy belső problémáját a nemzetiségi összetétel jelentette.¹⁵ Az aggodalommal figyelt nemzetiségeket elsősorban a német és a magyar kisebbség jelentette.¹⁶ A nemzetiségek politikai beállítottságával szemben kétségtelenül nem lehettek illúziók.¹⁷ A külföldről is élesztett szeparatista törekvések megtették a hatásukat, mint ahogy ez később meg is mutatkozott. A cseh állam és ezen belül a cseh hadsereg így a nemzetiségek visszaszorítására törekedett annak érdekében, hogy a nemzetiségek ne kerüljenek olyan helyzetbe, hogy magatartásukkal a hadsereg akcióképességét veszélyeztethessék.¹⁸ Ilyen intézkedések közé tartozott, hogy a tényleges katonatiszti pálya gyakorlatilag zárva volt a nemzetiségek előtt. Az 1936. évi mozgósítási terv alapján a teljes tisztikar 43 474 főt számlált, amelyből 5140 fő volt német és 759 fő magyar. Az 1937. évben a tényleges tisztikar 7%-a volt német. Jellemző azonban az is, hogy az 1938. évben a tényleges tisztikar mintegy 3,6%-a volt szlovák eredetű. A csehek tehát még a szlovákokkal szemben is kedvezményezettek voltak.¹⁹

A nemzetiségeket a fegyvernemek kiépítése során is diszkriminatív módon vették figyelembe. A modern fegyvernemek a légielő, páncélos csapatok, páncéltörő és kémiai harcászati egységek személyi állományát „tisztá szláv” (vagyis cseh, és kisebb részben szlovák) elemből állították ki. (Ez ebben a korban, és később is Közép-és Dél-Európa államaiban Magyarország, Jugoszlávia Románia hadseregében is így volt.) A nemzetiségi probléma azonban így a szervezés és alkalmazás tekintetében is jelentős gondot okozott a csehszlovák hadseregnek.

2.2 A francia katonai misszió

A francia katonai misszió az egykori csehszlovák hadsereg szervezésére, kiképzésére, nem utolsó sorban az erődítési munkálatokra, olyan jelentős hatást gyakorolt, hogy annak külön áttekintése nem felesleges, már csak azért sem, mert napjaink számára is tanulsággal bír.²⁰ A francia katonai misszió meghívása része annak a törekvésnek, amelyet Masaryk a világháború végével fejtett ki annak érdekében, hogy Németországgal és Magyarországgal szemben nagyobb biztonságot teremtsen az új állam részére, a francia kapcsolatok fenntartásával. Ezt a törekvést Benes mint külügyminiszter²¹ ugyancsak minden erővel folytatta annak érdekében, hogy Franciaországban Csehszlovákia számára katonai támaszt is biztosítson.

A franciák súlyát a csehszlovák hadseregen belül az általuk ellátott funkciók is érzékel-
tetik. Az első misszióvezető 1918–1920 között Maurice Pellé tábornok a csehszlovák had-
sereg főparancsnoka, majd még vezérkari főnöke is volt. Közreműködésével került kidol-
gozásra az első véderőtörvény is. Utódja Eugene D. Mittelhauser tábornok, 1925-ig töltötte
be ugyanazokat a beosztásokat, mint elődje. Végezetül Louis-Eugene Faucher tábornok
látta el az 1938 évi összeomlásig a misszióvezetői funkciót. A csehszlovák katonai vezetők
tulajdonképpen 1926. január 1-jétől kezdődően vették a franciáktól a hadsereg tényleges
vezetését. Ezt követően az 1929-ig a francia misszió irányította a hadsereg kiképzését,
majd ezt követően a tanácsadó szerep került érvényesítésre az időszak végéig. Nem járunk
messze az igazságtól, ha úgy véljük, a tanácsok inkább parancs erejével hatottak.

A misszió szakkiadványok kiadásával, a stratégia kialakításával, folyamatos közremű-
ködéssel állott a cseh hadsereg rendelkezésére és „tanácsait” nem igen tették vita tárgyává
még akkor sem, ha esetenként közvetlenül intézkedtek egyes egységek felé. A misszió
tekintélye akkor csökkent, amikor a harmincas években gyaníthatóvá vált a francia haderő
gyengülése. A cseh hadsereg számára pozitív és támaszt jelentő közreműködés mellett a
misszió működése nem volt problémamentes. A misszió ugyanis a katonai kérdésekhez
kapcsolódó, illetve kapcsolható francia gazdasági érdekek erőszakos és az eszközökben
nem válogató szöszlőjává vált.

Annak ellenére, hogy – a rendelkezésre álló nagyon jelentős ipari kapacitásra való te-
kintettel a – hadsereg fegyverkezésében a csehek a saját hadi ipari potenciálra akartak tá-
maszkodni a misszió a francia fegyverek vásárlására készítette a cseh vezetést.²² Ez a vita
hosszú éveken keresztül megújuló heveséggel folyt. A francia hadiipar pozíciókat szerzett
a Skoda művekben és a Pilsen művekben és a cseh fegyverkezési ipar egyéb ágazataiban.
Számos példa említhető. A misszió beavatkozott így az első világháborút követően, amikor
a cseh hadseregnek módja nyílt nagyon olcsó német és osztrák hadianyag vásárlására és
egyszerűen elkobozta a vásárolt fegyvereket. Az 1919-ben, amikor a cseh hadiipar meg-
rendelés hiánnyal küszködött, a misszió 106 löveget, 24 vagon muníciót erőltetett a cseh
hadseregére, amely még 1939-ben is a raktárakban porosodott.

Erőteljesen favorizálta a misszió a francia repülőgép ipar igénybevételét és minden erő-
vel akadályozták a cseh repülőgépipar fejlesztését. Előfordult, hogy a misszió harmadik
piacon is gátolta a csehszlovák repülőgép ipar érvényesülését.²³

A vázolt súrlódások érdekessége, hogy a cseh állam és elsősorban a cseh külpolitika
nem gátolta komolyan ezeket a francia törekvéseket, hanem inkább megalkuvó gyakorlatot
követett. A külpolitika olyannyira támaszkodni kívánt a „francia kapcsolatra”, hogy min-
den súrlódás elkerülésére törekedett még a nyilvánvaló cseh érdekek feláldozása árán is.
Tragédiája az akkori Csehszlovákiának, hogy minden előnybehelyezés és áldozat hiábava-
ló volt, mert valóban komoly helyzetben a francia segítség nem érvényesült.²⁴

A francia misszió természetesen a francia katonai doktrína közvetlen közvetítője volt.
Erre lehetőséget adott a francia–cseh kapcsolatok súlya, továbbá az a szerep, amelyet a
misszió a hadseregek kiképzésében betöltött. A kiképzés a francia elmélet és gyakorlat
közvetítését jelentette. A misszió többek között meggyőzte a csehszlovák illetékeseket az
államerődítések fontosságáról, közvetítették az erődépítés keretében szerzett francia ismer-
eteket. A misszió súlya és szerepe a csehszlovák védelmi politikában és rendszerben egyik
oka volt annak, hogy a cseh védelmi politika az erődítések szükségszerűségét elfogadta és
megvalósítása érdekében a lépéseket megtette, és annak során a francia megoldásokat kö-
vette.

3. Csehszlovákia stratégiai helyzete és tervei

3.1. Katonaföldrajzi helyzet

Az államerődítési folyamatára egyrészt az ország katonai helyzete gyakorolta a legnagyobb hatást, másrészt azok a katonai stratégiai tervek, amelyek ezen katonai problémák megoldására kidolgozást nyertek.

Az új állam megteremtésével Kárpát-medence és Közép-Európa térszerkezete és földrajzi áramlási irányai módosultak.²⁵ Egy olyan ország védelme, mint Csehszlovákia – amely földrajzilag – egy viszonylag hosszú és keskeny csíkot alkot, különösen nehéz.²⁶ A nyugati és keleti terület távolsága légvonalban majdnem 1000 km-t tesz ki, ugyanakkor a cseh terület szélessége észak-déli irányban kb. 240 km, Nyugat-Szlovákiában csak 145 km, Kelet-Szlovákiában pedig 50–100 km.²⁷ Az ország közepén elhelyezkedő morva területek az ellenség számára különösen támadható helyzetben vannak. Az új államot természetes akadályok nem védik. A cseh hegyvidék jelent ugyan akadályt, azonban ez az akadály egyáltalában nem legyőzhetetlen. A főváros kevesebb, mint 100 km-re fekszik a határtól. Egy ellenséges betörés a morva területre, amelynek szélessége észak-dél irányban 160 km-t tesz ki, elválaszthatja a cseh és szlovák részt egymástól amely katasztrofális katonai helyzethez vezetne. Ilyen körülmények között a cseh hadseregnek már békeidőben olyan erősnek kell lennie, hogy egy váratlan betörést el tudjon hárítani addig, amíg a teljes mozgósítás befejeződik.

3.2. Külpolitika prioritása

A nagyon nehéz stratégiai helyzet, amelyet a fenti értékelés helyesen foglalt össze, arra vezetett, hogy az ország biztonsága szempontjából a külpolitika különösen fontos szerepet kapott. A cseh külpolitika a biztonságot a Népszövetségben, valamint a megfelelő szövetségi rendszer kiépítésében kereste. Benes ezt úgy fejezte ki, hogy Csehszlovákia háborút csak nagyhatalommal szövetségben fog vívni. A világháborút követően úgy ítélték meg, hogy a német veszély nem csak Csehszlovákiát fenyegető veszély és ezért minden Németországgal vívott háború szükségszerűen világháború. Továbbá „kisantant szövetsége” biztosíték a magyar revízióval szemben. Az, hogy Csehszlovákia adott stratégiai helyzetében önmagát egyedül nehezen tudja megvédeni, kezdettől meghatározó volt a stratégiai tervezésben és a külpolitikában is. A Csehszlovákiában működő francia misszió első vezetője Pellé ezt úgy határozta meg, hogy Csehszlovákia védelmét csak a külügyminiszter képes biztosítani. Benes ezt úgy fogalmazta meg, hogy elsősorban a külügyminiszter a honvédelmi minisztere a köztársaságnak.

Az ismertetett álláspontok a gyakorlatban azt eredményezték, hogy a felmerülő problémákat elsősorban politikai eszközökkel és külső segítségre támaszkodva tervezték és remélték megoldani, kevésbé számítottak a saját erőre, mert azt már eleve kevésnek tartották.²⁸ Aki tőlünk területet kíván elhódítani, meg kell bennünket támadnia. Aki azonban bennünket megtámad szövetségi rendszerünkkel, túlerővel találja magát szemben és vesz. Senki sem akar azonban veszíteni, tehát senki sem fog bennünket megtámadni, vélték a korszak cseh politikusai. Az első világháborút követő helyzetben az előző értékelések nem voltak vitások. Csehszlovákiának nehéz katonaföldrajzi helyzete ellenére, a külpolitika a szükséges biztonságot nyújtotta, különösen, ha figyelembe vesszük a potenciális ellenfelek (Németország, Magyarország) rendkívül meggyengült helyzetét.

3.3. Diszlokáció

A világháborút követő időszakban a csehszlovák katonai vezetés két lehetséges veszélyeztetéssel számolt. Az egyik északnyugatról délkeleti irányban a német részről, a másik északkeletről délnyugati irányban a szovjet részről. A kétirányú veszélyeztetés közül kezdetben a szovjet tűnt erősebbnek, és így ezt vette tudomásul a csehszlovák hadvezetés. Úgy ítélték meg, hogy a fegyverkezésében korlátozott Németország nem jelent komoly veszélyt, annyival is inkább nem, mert az akkori kedvező külpolitikai kapcsolatok Lengyelországgal, valamint Ausztriával és Olaszországgal egy esetleges németellenes front szárnyainak fedezetéül szolgálhattak. Magyarország pedig a kisantant egészével szemben nem lehetett ellenfél.

A helyzet azonban a harmincas évek elejére gyökeresen változott. Németország ereje rohamosan növekedett. A cseh külpolitika pedig nem segítette kellőképpen a cseh katonai helyzet erősítését. Csehszlovákia nem nyújtott katonai garanciát Lengyelország és Románia számára a Szovjetunióval szemben, Jugoszláviának Olaszországgal szemben. Ezek az állásfoglalások az esetleges csehországi német támadás felfogására szolgáló szárnyak biztonságát tették kétségessé az értelemszerűen megromló viszony miatt. Az eredeti hatszoros túlerő Magyarországgal szemben már nem érvényesülhetett, mert a kisantant országok egyidejűleg erősebb országokkal szemben is kiélezettebb helyzetbe kerültek, tehát erőik megoszlottak.

A fokozódó német veszély a hadvezetést intézkedésekre készítette. Ez már a hadsereg 1934. évi békediszlokációiban is megmutatkozott.²⁹ A seregtestek elhelyezkedését az 1. sz. táblázat mutatja.

1. táblázat. A csehszlovák hadsereg békeelhelyezése 1934. évben

Megnevezés	Területi parancsnokságok			
	I. Prága	II. Brünn	III. Pozsony	IV. Kassa
Gyalog hadosztály (12)	1,2,3,4,5,	6,7,8,	9,10,	11,12,
Hegyi dandár (2)			1,	2,
Lovassági dandár (4)	1,	2,	3,	4,
Nehéz tüzérségi egység (2)	1,	2,		
Repülő ezred (7)	1,4,6,	2,5,	2/3, 3,	1/3,3

Forrás: Sander R. (1985)

Háborús körülmények között a területi parancsnokságok adták volna a hadseregparancsnokságokat. Ezek közül a prágai megkettőződött volna és ezért háborús időszakban az akkori tervek szerint a cseh haderő 5 hadsereget állított volna ki. Háború esetén a tartalékból hadseregenként 1-2 hadosztály került volna felállításra, a békében meglévő seregtestek mellett. Az adott évben a csehszlovák hadsereg békediszlokációja már a nyugati irányból történő fenyegetettség elsődlegességét jelezte. A számítható zászlóaljok szerint ugyanis az erők elhelyezése a következőképpen alakult:

2. táblázat. A csehszlovák haderő elhelyezésének területi megoszlása

Megnevezés	Zászlóaljok száma	
	Cseh-Morva területen	Szlovák területen
Gyalogság	96 (67%)	48 (33%)
Lovasság	8 (67%)	4 (33%)
Hegyvadász		12
Nehéz tüzérségi egység	1	1
összesen	104 zászlóalj (62%)	64 zászlóalj (38%)

Forrás: A szerző saját szerkesztése

A fenti diszlokáció a magyar és általában a keleti határszakasz viszonylagos meggyengítését mutatja. Így érthető, hogy a határerődítéseket a magyar határ megerősítésére is felhasználták, mert ez nyújtott lehetőséget arra, hogy a nyugati határ védelmére, a Németország elleni főirányban a tábori hadsereg nagyobb része alkalmazható legyen.

3.4. Stratégiai helyzet 1933-ig

Csehszlovákia akkori stratégiai helyzetét döntő módon azonban a nyugati hatalmakhoz és azon belül is elsősorban Franciaországhoz fűző kapcsolatok határozták meg. A francia kapcsolat, adott esetben szövetség volt az a bázis, amelyet a cseh külpolitika az ország nehéz katonaföldrajzi helyzetére való tekintettel létfontosságúnak ítélt. Ezen kapcsolatok léte, ereje határozta meg a cseh védelmi koncepciót is. Az 1926. évig a francia hadsereg a békeszerződés folyamodványaként hídfőállásokkal rendelkezett a Rajna jobb partján. Az esetleges támogatást befolyásoló operatív távolság akkor a francia és cseh hadseregek között 200 km-t tett ki, amely az akkori technikai szint mellett is szorosabb együttműködésre nyújtott a lehetőséget. Az 1930. évig azonban ez a távolság 250, majd 350 km-re nőtt annak következtében, hogy a Rajna jobb partját, majd a Rajna folyó alsó- és középfolyásának területét is a francia hadsereg kiürítette. Ez a távolságnövekedés már erőteljesen akadályozta a francia és cseh hadseregek szorosabb együttműködését.

A cseh stratégiai helyzet ezzel eljutott első kritikus fordulópontjához. A növekvő nehézségek ellenére azonban akkor még nem kellett a közvetlen lengyel fenyegetéssel számolni. A francia és cseh hadseregek földön kétszeres, a levegőben pedig ötszörös fölényben voltak lehető ellenfeleikkel szemben. A kisantant még Magyarországot sakkban tartotta: A francia szövetségbe beépült Lengyelország északról kizárt bármiféle német támadást cseh terület ellen, míg a déli szárnyat Olaszország, illetve Ausztria fedezték. Ilyen körülmények között egy esetleges német front csak a Cseh-Erdőtől³⁰ az Óriás-hegységig³¹ terjedhetett volna. A cseh stratégia számítása szerint ilyen körülmények között 25 cseh hadosztály sikerrel vehette volna fel a harcot mintegy 40 bajor, illetve szász irányból támadó hadosztállyal szemben. Bár a francia vezérkarral, és a francia misszióval semmiféle ilyen értelmű megállapodás nem volt, a cseh vezérkar feltételezte, hogy német támadás esetén a francia csapatok megszállják a Rajna átjárókat és a Majna vonalon gyorsan előre törve elválasztják egymástól az északi és déli német területeket és felveszik a kapcsolatot a cseh hadsereggel.

Ugyanakkor a cseh hadsereg Szilézián keresztül, a nagy folyók folyását követve, továbbá a lengyel hadsereg az Oderán keresztül támadva segítenek a francia hadseregnek az előbb említett előtörésben. A cseh vezérkar körülbelül eddig jutott el a stratégiatervezésben 1933-ig, amikor is a német külpolitika és annak eredménye egyre erőszakosabban jelentkezett, a cseh stratégiai helyzet pedig második kritikus fordulóponthoz érkezett.

3.5. Stratégiai helyzet 1933-tól

Az első változás a lengyel relációban mutatkozott. A lengyelek, mint a francia vezetésű blokkhoz tartozó ország, azt az álláspontot foglalta el, hogy német támadás esetén nem nyújt segítséget Csehszlovákiának és csak akkor lép hadba, ha Franciaországot német támadás érné. Ezzel az északi szárny védelme összeomlott, illetőleg arról Csehszlovákiának kellett gondoskodnia. Csehszlovákia ekkor és ezen a területen, tehát a cseh országrész és a morva határrész északi vonalán kezdte meg a nehéz erődök építését a lengyel támogatás nélkül védtelenné vált északi szárny lehetséges biztosítása érdekében.

A helyzetet tovább változtatta a Saar-vidék német megszállása. Ezzel lehetetlenné vált a francia hadsereg az előzőekben ismertetett stratégia szerint remélt, gyors előretörése Rajna

hídfőkből. A seregek egymást segítő, találkozáshoz vezető harca illúzióvá vált. A fegyverkezés előrehaladása miatt a német és a cseh erőviszonyok 1: 4 arányban változtak a németek javára. Érthető, hogy Csehszlovákia ezt látva a rendelkezésére álló egyik leghatékonyabbnak hitt eszközhöz nyúlt és erőteljesen gyorsította az erődvonalak kiépítését a leginkább veszélyeztetett területen.

A cseh katonai tervezők előtt most annak a feladatnak megoldása állott, hogy milyen módon állhat ellen a csehszlovák hadsereg a valószínű német túlerőnek addig, amíg a remélt szövetségesek (Franciaország és az időben még a Szovjetunió) csapatai megérkeznek, vagy támadásukkal német terület ellen, a cseh hadsereget a nyomás alól mentesítik.³² A feladat azonban nagyon nehéznek tűnt. Nem lehetett abban reménykedni, hogy Lengyelország vagy Románia engedélyezi a Szovjetunió csapatainak átvonulását, hogy azok a cseh hadseregnek segítségére legyenek.

A német nyugati határ megerősítése, a Westwall építése³³ miatt teljesen reménytelenné vált az, hogy a francia hadsereg a megnövekedett távolságon keresztül a német védővonalat áttörve gyorsan, illetve még időben a csehszlovák hadseregnek segíteni tud. A kialakult nehéz helyzetben a csehszlovák stratégia értékelhetően a következőképpen alakult: A kiindulópont az volt, hogy a csehszlovák katonai ellenállásnak, komoly esetben, úgy kell működnie, hogy az előnyös legyen a lehetséges szövetségeseknek és arra készítse őket, hogy Csehszlovákia segítségére siessenek. Ez úgy érhető el, hogy a csehszlovák haderő viszonylag nagy német erőket³⁴ köt le határai mentén addig, amíg a várható döntő csata a Rajna mellett, remélhető kedvező eredménnyel, a francia és német erők között megtörténik. Az említett döntő csata időtartamát az ellenségeskedés kitörését követő négy hétben számították. (Ez meglehetősen optimista számításnak tűnik.) Addig arra kell törekedni, hogy a cseh hadsereg által lekötött német erő az összes német erő mintegy negyedrészt tegye ki. Az említett erő lekötését, a védelem és a célszerűen szervezett visszavonulás kombinációjával lehetséges és kell elérni. Az ellenállásra, védelemre elsősorban az erődített területek, az erődvonalak adnak lehetőséget, és ezt ki kell használni. Ennek érdekében mindent el kell követni az erődített területek visszatartó védelmi erejének növelésére. A különösen erős erődítések az észak-morva területen, tehát az elképzelt arcvonal északi szárnyán néhány hétig feltétlenül tartandóak. Fedezetükben kell lehetővé tenni, hogy a fokozatosan visszavonuló, halogató védelmi harcot folytató hadsereg a nyugati határról kelet felé képes legyen nagyobb veszteség nélkül visszahúzódní.

A feltételezhető stratégia elképzelésben a magyar határ is szerepet kapott. Ennek alapján a magyar határ is lehetőség szerint megerősítendő annak érdekében, hogy ezzel mód legyen olyan erők megtakarítására, amelyekre a feltételezett helyzet szerint a cseh-morva területeken égetően szükség lesz. A Magyarországgal szemben erődítéseknek további célja, hogy látva a francia (és akkor) szovjet segítség vontatott voltát, ez a helyzet ne csábítsa Magyarországot támadásra. A cseh vezérkar akkor már a déli irányból jövő támadásra is kénytelen volt számolni, tekintettel arra, hogy időközben az Ausztriát érintő olasz garancia megszűnt. A vezérkar mintegy két hét idővel számolt, ami a feltételezett és déli irányból támadó német erőknek szükséges ahhoz, hogy osztrák területek megszállása után a bécsi területen, valamint az északkeleti osztrák területeken felvonuljanak és a támadást Csehszlovákia ellen megkezdjék.

Ezt az időt kellett a stratégiai terv szerint a cseh erőknek felhasználni ok arra, hogy mielőtt a német erők Passau irányából Bécset elérnék, maguk érijék el a Dunát és Bécset. A cseh vezérkar elképzeléseiben tehát megelőző csapás terve szerepelt a kedvezőbb pozíció és terület biztosítása céljából. Ezen elképzelések szerint a hadműveletek megkezdését követő második hét végén a várható front vonala: Adler-hegység, Óriás-hegység (Krkonoše), Turnau (Turnov), Melnik, Pilsen (Pilsen), Klattau (Klatavy), a Cseh erdő (Český les), Gmünd,³⁵ Korneuburg,³⁶ Hainburg.³⁷

A cseh vezérkar megítélése szerint a németek nyugati határon folytatott erődítései a gyors és hatékony francia beavatkozást kétségessé tették és ezért a cseh ellenállás erejével szembeni követelmények növekedtek. Ez újra csak megerősítette a különlegesen ellenálló erődítések építése igényét a morva-ostravai régióban. A feladatuk volt a mozgósítás és az előzőekben ismertetett déli irányú előretörés fedezete, a nyugati határon védekező cseh erők hátának biztosítása. Gyengébben kiépített erődítések feladata volt a Moldva forrásvidékétől az Óriás-hegységig megtámasztani a cseh nyugati frontot, a pozsonyi hídfőt, valamint a kassai területet, tehát lényegében a Magyarországgal szembeni frontot.

Az elképzelés szerint nem került volna megerősítésre az osztrák-cseh határ, mert ez a terület, a már ismertetett koncepció szerint az offenzív előretörés, a tervezett megelőző támadás területe lett volna. Az adott helyzet az erődítéseknek újabb lendületet adott. A veszély nagyságának megfelelően a legkomolyabb erődítések a cseh-morva terület északi és nyugati oldalán születtek, de a szlovákiai, tehát a magyar határt követő erődvonal kiépítése is felgyorsult.

3.6. Stratégiai helyzet 1938-tól

A csehszlovák stratégiát érintő következő válság az Anschluss után következett be.³⁸ Ez után a cseh vezérkarnak azzal kellett számolni, hogy a német főerő délről is várt támadása már nem a bajor területről Pilsen irányába érvényesül majd, mint ahogy az Anschluss előtti szakaszban várható volt, hanem mintegy 200 km-rel keletebbre eső osztrák területről, Brünn támadási iránnyal. Ez azt jelentette, hogy az északról jövő német támadást is figyelembe véve Csehszlovákia legkeskenyebb szakasza, a morva terület ellen harapófogó jellegű támadás várható. Felmerült ezzel az ország kettévágásának veszélye. Ilyen körülmények között a korábbi, osztrák területre történő, megelőző cseh támadás értelmetlenné és lehetetlenné vált. A cseh hadvezetés az új veszély ellen, most már megkésve indította meg az erődítéseket az osztrák határ mellett. A cseh hadvezetés ezzel a már szinte egyetlen lehetőséghez nyúlt az ország jobb védelme érdekében, nevezetesen a határerődítésekhez, az erődítések erejének növeléséhez.

Adott helyzetben a cseh hadvezetésnek azzal is kellett számolnia, hogy a cseh medence csak nagyon rövid ideig lesz tartható és csak tervszerű kiürítéssel lehetséges az erők jó részét megmenteni a további akciók számára. A cseh medence kiürítésével azonban a távolság Csehszlovákia és a támaszként számon tartott Franciaország között már 600 km-re növekedett, ami érthetően csökkentette az egymást segítő katonai együttműködés lehetőségét. A cseh medence feltételezett és szükségszerű kiürítése után a Kis-kárpátok vonala kínálkozott olyan frontnak, amelyben megkapaszkodva az esetleges szövetségesek beavatkozása kívárható lehet. Ez a vonal azonban a korábbi erődítési tervekből kimaradt, mert korábban senki sem számolt hasonló, katasztrófa helyzettel.

4. Az összeomlás

A cseh összeomlás 1938 szeptemberében, a fenyegető lengyel, magyar és természetesen német fellépéssel kivédhetetlenné vált. A mintegy 200 km hosszú román határ kivételével minden oldalról fenyegetés jelentkezett, a védelemre pedig csak mintegy 42 hadosztály állt rendelkezésre. Az akkori csehszlovák vezérkari főnök megítélése szerint: „Közel minden fontosabb pontja a cseh, a morva, a szlovák területeknek közvetlenül veszélyeztetve volt. Olyan városok, mint Ostrava, Pozsony a német tüzéség lőtávolán belül feküdtek. Brünn, Pilsen, Prága, ahol a csehszlovák hadiipar közel 90%-a koncentrálódott, néhány óra alatt elérhető volt az ellenség motorizált alakulataival. Kapcsolat a szövetségesekkel? Nincs! Együttműködés szövetséges, vagy baráti hadseregekkel? Nincs.”

Az akkori Csehszlovákia stratégiai helyzetére, annak alakulására, a stratégiai koncepciók változására vonatkozó előző ismeretek adnak magyarázatot az erődítési koncepcióknak. Az ország nehéz katonaföldrajzi helyzete, a vizsgált időszakban erősen növekvő veszélyeztetettsége érthetővé és indokolttá tette az ország anyagi erejét erősen igénybevevő erődítési munkákat. Az erődítések alapvető célja az ország védelmének olyan megerősítése, amely lehetővé teszi a cseh hadsereg kitartását, amíg a remélt szövetségesek beavatkozása nem érvényesül. Az adott stratégiai helyzetben más koncepciót a csehszlovák hadvezetés nem követhetett. Nem a hadvezetésen, vagy az erődépítésen, hanem az eredménytelen külpolitikán múltott, hogy ezek az erőfeszítések eredménytelenek maradtak.

A stratégiai helyzet és annak változása természetesen befolyásolták az erődítési folyamatot, annak kivitelezését, tervezését, felszerelését. Bár próbára nem került sor, komoly esetben az erődvonal respektálandó védelmi erőt képviselt. Legyűrése – különösen teljes elkészülte után –, még az akkori legújabb technika bevetése mellett is jelentős áldozatot követelt volna a támadótól. Az adott katonapolitikai helyzetben azonban visszatartó ereje nem érvényesült.

JEGYZETEK

- Gulyás L. (2002/a): Az Osztrák–Magyar Monarchia és a regionális etnikai nacionalizmus. A Pécsi Tudományegyetem Regionális politika és gazdaságtan Doktori Iskolájának Évkönyve. Pécs 2002. 168–188. old.
- Suba J. (1994): A szétmarcangolt ország. A trianoni dráma egy felvonása. In: 100 rejtély a magyar történelemből. (Főszerk: Halmos Ferenc) Gesta kiadó. 164–165. pp.
- Gulyás L. (2005/a): A versailles-i békerendszer hatása a Kárpát-medence régióira. In: Glück Róbert, Gyimesi Gergely (szerk.): Pécsi Tudományegyetem Regionális politika és gazdaságtan Doktori Iskolájának Évkönyve. Pécs, 2005. 17–25. pp.
- Suba J. (2005): Cseh és szlovák elképzelések Szlovákia déli határáról In: „Honvédő város” Nógrád megye északi határának megvédése Tudományos emlékülés a Nógrádi Történeti Múzeumban. Salgótarján 2004. szept. 23. Discussioes Neograidienses 8. Salgótarján. 54–77. p – Suba J. (2009): Nemzetiségi törekvések kartográfiai ábrázolása cseh és szlovák példák alapján In: Közép-Európai Közlemények 2009/1. száma (II. évfolyam, 1. szám No. 3.) 44–54. p.
- Gulyás L. (2002/b): A trianoni béke megalkotásának gazdasági vonatkozásai a csehszlovák békeidegáció előterjesztéseinek tükrében. Konferenciakötet. Csíkszereda. 2002. 416–430. pp.
- Suba J. (2004): A kisantant államok határmenti erődvonalai (hatalmi-politikai katonai összefüggései) In: „Gyepük, várak, erődítmények és egyéb honvédelmi létesítmények a Kárpát-medencében (895–1920) A Nyíregyháza 2004. november 26–27-én megtartott tudományos konferencia előadásai. (szerk: Dr. Frisnyák S–Dr. Csihák Gy.) Nyíregyháza–Zürich. 205–215. pp.
- Katonapolitika alatt a Jomini féle klasszikus megfogalmazást használjuk. Mai szóhasználatlalt biztonságpolitikát értjük alatta. Lásd: Jomini, A H. (1974): A hadművészet meghatározása. In: A hadművészet középkori és újkori klasszikusai. Budapest. 559–595. pp.
- A Cseh hadsereg történetére lásd az utolsó összefoglaló munkát: Vojenské dejny Ceskoslovenska III. díl. (1918–1939) Praha 1987.
- A csehszlovák hadsereg megalakulására lásd: Rainer, J. (1974): Anfange die Tschechoslowakie Heeres in Italien 1917-1919. In: Beitrege zur neueren Geschichte Öststerreichesches. Wien; Thunig-Nitter, G. (1970): Die Tschechoslowakische Legion in Russland. Weibaden.
- Hummelberger, W. (1930): Die Tschechoslowakie Arme 1918–1920. Truppendienst Taschenbuch. Wien 1973. 393–416. p. Caloupecky, V.: Zapas o Slovensko roku 1918. Praha.
- Bosl, K. (1976): Gleichgewicht-Revision-Restoration. München. 153–182. pp.
- A csehszlovák állam katonapolitikájára Lásd: Rainer, J. (1979): Die Erste Tschechoslowakische Republik als multinationaler Parteienstaat München-Wien; Bosl, K.: (1975): Die demokratisch-parlamentarische Struktur der ersten Tschechoslowakischer Republik. München. 393–416. pp.; Peoutka, F. (1936): Budovani státu 5. Praha; Bejl, J. (1935): Nez zapocne válka (Ochrana hranic a vnitrozemi) Praha.

13. Moravec, E.(1941): Das Ende d. Benes-Republik-Die Tschechoslowakische Krise 1938. Prag.
14. A törvényekre lásd: Sbírka Zákonu a narizení Republiky Ceskoslovenské. roc. 1924–1939.
15. A csehszlovák hadsereg általános történetére lásd még: Dvacat let ceskoslovenské armády v osvobozeném state Praha 1938., Kalhous, R.:Budování Armády Praha. 1936.
16. A nemzetiségi összetételre lásd még a néprajzi térképeket az irodalomjegyzékben felsorolva.
17. Beneš külügyminiszteri tevékenységéről lásd Gulyás L. (2008/a): Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő-Gödöllő.
18. Blaha, S. Ideovy vyvoj Ceskoslovenska armady In: Dvacat let., Benes, E.(é.n.): Demokratitická armada.
19. Hauner, M.:(1975): Září 1938: kapitulovat ci bojovat. In: Svesciti 13. 151–176. p.
20. A misszió történetére lásd: Čaplovič, M.: Francúzska vojenská misia v ČSR 1919–1938. <http://www.historiarevue.sk/hr03-02/nato/caplovic.htm>.
21. Gulyás L. (2008/b): Beneš statesman or charlatan? The plans and the reality 1908–1948. Corvinus Publishing. Toronto-Buffalo. 190–224. pp.
22. A csehszlovák hadiipar történetére lásd: Franek, O. (1969–1970): Dejény concernu brnské Zbrojovky Dil I–II. Bnro; Jisa, V.-Vanek, A. (1962): Skodovy závody 1918–1938. Praha; Karlicky, V. (1966): Ceskoslovensky zbrojní prumysl v letech 1918–1938 a jeho vyvozní cinnost Praha; Durdik, J.–Holub, O.–Karliczky, V.–Nemecek, V.–Sáda M. (1966): Umlcené zbrane zbrojní vyroba 1918–1939. Praha.
23. A csehszlovák repülőgépiparra lásd: Nemecek, V.: Ceskoslovenska letadla Praha, 1958, Nemecek, V.: Vojenská letada Sv. I–II. Praha.
24. Gulyás L. (2008/b): 225–232. pp.
25. Csüllög G. (2010): A Kárpát-medencei államtér problémái Trianon után. In: Közép-Európai Közlemények III. évfolyam 4. szám (No. 11.) 2010. 56–61. pp. – Csüllög G. (2012/a): Áramlási terek és államhatárok Közép-Európában – Magyarország történeti térhelyzetének áttekintése. In: Közép-Európai Közlemények V. évfolyam 1. szám (No. 16.) 2012. pp. 7–14. – Csüllög G. (2012/b): A Közép-Európai Duna-Völgy történeti földrajzi jellemzői. In: Közép-Európai Közlemények V. évfolyam 3–4. szám (No. 18–19.) 137–146. pp.
26. Csehszlovákia korabeli katonaföldrajzi értékelésre lásd: Somogyi, Endre (1927): Magyarország és környék államainak katonai földrajza. Budapest. című művét és mellékleteit. Ez a könyv a magyar királyi Honvédség kézikönyvének számított.
27. A távolságokra lásd az irodalomban felsorolt térképeket, és vázlatokat (S. J.).
28. Gulyás L. (2003): A csehszlovák állam első felbomlásának (1938-1939) regionális vonatkozásai. TÉR ÉS TÁRSADALOM 2003/3 szám 129–145. old.
29. A diszlokációra lásd: Sander, R.: Organizacní a dislokacní vyvoj cs. armady v letech 1918–1938. In: Sbornik archivních prací 1985/1. Pokorná, A.: Branné organizace v buržoazním Ceskoslovensku (1921–1939) In: Historie a vojenství 1979/6.
30. Cseh-Erdő: a cseh-bajor határon a Fichtel-hegységtől délkeletnek húzódik Csehországi lejtője nagyon szelíd; Bajorország felől meredeken ereszkedik le, 1170 m. magasságig mindenütt sűrű erdők borítják. 190–237 km. hosszú és 30–60 km széles hegység.
31. Az Óriás-hegység (Krkonoše, lengyelül: Karkonosze, németül Riesengebirge) a Szudéták legmagasabb ága. A Szudéták középső vonulatában található és északnyugati-délkeleti irányban húzódik. A hegylánc főgerince gyakorlatilag Csehország és Lengyelország közös határvonalának egy részét is képezi (S. J.).
32. A csehszlovák–szovjet viszonyra lásd: Kostrba–Skalicky, O. (1976): Pathologie einer Beziehung: Die Sowjetunion und Tschechoslowakie. In: (Bosl, K.) Gleichgewicht-Revision-Restaurations. München 1976. 153–182. pp.
33. Németország nyugati határának megerősítésére lásd: Flack, W. (1942): Így épült a Siegfried-vonal. Budapest.
34. A német hadsereg fejlődésére lásd: Müller-Hillebrandt, B.: Das Heer 1935–1945. Bd. I. Das Heer bis zum Kriegsbeginn Darmstadt 1954.
35. Város Alsó-Ausztriában a Cseh határon. A város körzetét Csehszlovákiához csatolták. Lásd: a B. XIV.a. 62. jelzetű térképet.
36. Város Alsó-Ausztriában a Duna bal partján, Béctől 12 km-re (S. J.).

37. Város Alsó-Ausztriában a Cseh határon a Duna jobb partján (S. J.).
38. Lásd: Moravec, E. (1941): Das Ende d. Benes-Republik-Die Tschechoslowakische Krise 1938. Prag. 1941. Nesvadba, F.: Ceskolovenské buržoazní armáda a obrana země proti agresii fasisického Německa v roce 1938. In: Historie a vojenství, 1982/2–3., Nesvadba, F.: Cesta Ceskolovenské buržoazní armády k Mnichovu In: Historie a vojenství, 1983/4, 1984/1.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Blaha, S. (1938): Ideovy vyvoj Československa armády In: Dvacat let.
- Benes, E. (1938): Dvacat let branné moci-vysledky její práce a úkoly. In: Dvacat let.
- Bosl, K. (1975): Die demokratisch-parlamentarische Struktur der ersten Tschechoslowakischer Republik. München.
- Caloupecky, V. (1930): Zapas o Slovensko roku 1918. Praha.
- Čaplovič, M.: Francúzska vojenská misia v ČSR 1919–1938. <http://www.historiarevue.sk/hr03-02/nato/caplovic.htm>.
- Csüllög G. (2010): A Kárpát-medencei államtér problémái Trianon után. In: Közép-Európai Közlemények III. évfolyam 4. szám (No 11.). 56–61. pp.
- Csüllög G. (2012/a): Áramlási terek és államhatárok Közép-Európában – Magyarország történeti térhelyzetének áttekintése. In: Közép-Európai Közlemények V. évfolyam 1. szám (No. 16.) 7–14. pp.
- Csüllög G. (2012/b): A Közép-Európai Duna-Völgy történeti földrajzi jellemzői. In: Közép-Európai Közlemények V. évfolyam 3–4. szám (No. 18–19.) 2012. pp. 137–146.
- Durdik, J.–Holub, O.–Karlitzky, V.–Nemecek, V. (1966): Sága M.: Umlčené zbrane zbrojni výroba 1918–1939. Praha.
- Flack, W. (1942): Így épült a Siegfried-vonal, Budapest.
- Franek, O. (1969–1970): Dejény koncernu brněnské Zbrojovky Dil I–II. Brno.
- Gulyás L. (2002/a): Az Osztrák–Magyar Monarchia és a regionális etnikai nacionalizmus. A Pécsi Tudományegyetem Regionális politika és gazdaságtan Doktori Iskolájának Évkönyve. Pécs 2002. 168–188. old.
- Gulyás L. (2002/b): A trianoni béke megalkotásának gazdasági vonatkozásai a csehszlovák békedelegáció előterjesztéseinek tükrében. Konferenciakötet. Csíkszereda. 2002. 416–430. pp.
- Gulyás L. (2003): A csehszlovák állam első felbomlásának (1938–1939) regionális vonatkozásai. TÉR ÉS TÁRSADALOM 2003/3 szám 129–145. old.
- Gulyás L. (2005/a): A versailles-i békerendszer hatása a Kárpát-medence régióira. In: Glück Róbert, Gyimesi Gergely (szerk.): Pécsi Tudományegyetem Regionális politika és gazdaságtan Doktori Iskolájának Évkönyve. Pécs 2005. 17–25. pp.
- Gulyás L. (2005/b): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest.
- Gulyás L. (2008/a): Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő-Gödöllő.
- Gulyás L. (2008/b): Benes statesman or charlatan? The plans and the reality 1908–1948. Corvinus Publishing. Toronto-Buffalo.
- Hauner, M.: (1975): Zári 1938: kapitulovat ci bojovat. In: Svesciti 13. 151–176. pp.
- Houdek, F. (1931): Vznik hranic Slovenska Bratislava.
- Hummelberger, W. (1973): Die tschechoslowakie Armee 1918–1920. Truppendienst Taschenbuch. Wien.
- Jisa, V.–Vanek, A. (1962): Skodovy závody 1918–1938. Praha.
- Kalhous, R. (1968): Budování Armády Praha.
- Karlitzky, V. (1966): Československy zbrojní průmysl v letech 1918–1938 a jeho vyvozní činnost Praha.
- Karlitzky, V. (1968): Vojenská vozidla Skoda In: Armády techniky obrázokovy mesicnik.
- Kostrba-Skalický, O. (1976): Pathologie einer Beziehung: Die Sowjetunion und Tschechoslowakie. In: (Bosl, K.) Gleichgewicht-Revision-Restoration. München. 153–182. pp.
- Kostrba-Skalický, O. (1979): Bewaffnete Ohnmacht: Die Tschechoslowakische Armee 1918–1938. In: Die Erste Tschechoslowakische Republik als multinationaler parteienstaat. München–Wien. 439–527. pp.

- Machar, J.S. (1927): *Pet roku v kasarnach Praha.*
- Moravec, E. (1938): *Dvacat let ceskoslovenské armády v osvobozeném state Praha.*
- Moravec, E. (1941): *Das Ende d. Benes-Republik-Die Tschechoslowakische Krise 1938.* Prag.
- Müller-Hillebrandt, B. (1954): *Das Heer 1935–1945. Bd. I. Das Heer bis zum Kriegsbeginn Darmstadt.*
- Nesvadba, F. (1982): *Ceskolovenské buržoazní armáda a obrana země proti agresii fasistického Německa v roce 1938.* In: *Historie a vojenství, 1982/2–3.*
- Nesvadba, F. (1983–84): *Cesta Ceskolovenské buržoazní armády k Mnichovu* In: *Historie a vojenství, 1983/4, 1984/1.*
- Nemecek, V. (1958): *Ceskoslovenska letadla Praha.*
- Nemecek, V. (1974–75): *Vojenská letadla Sv. I–II. Praha.*
- Peoutka, F. (1936): *Budování státu 5. Praha.*
- Pokorná, A. (1979): *Branné organizace v buržoazním Československu (1921–1939)* In: *Historie a vojenství 1979/6.*
- Rainer, J. (1974): *Anfänge die Tschechoslowakie Heeres in Italien 1917–1919.* In: *Beitrag zur neueren Geschichte Österreichs.* Wien.
- Rainer, J. (1979): *Die Erste Tschechoslowakische Republik als multinationaler Parteienstaat München–Wien.*
- Sander, R. (1985): *Organizační a dislokační vyvoj cs. armády v letech 1918–1938.* In: *Sborník archivních prací 1985/1.*
- Sbírká Zákona a nařízení Republiky Československé, roc. 1924–1939.
- Somogyi, E. (1927): *Magyarország és környék államainak katonai földrajza.* Budapest.
- Suba J. (1994): *A szétmarcangolt ország. A trianoni dráma egy felvonása.* In: *100 rejtély a magyar történelemből.* (Főszerk: Halmos Ferenc) Gesta kiadó 1994. 164–165. pp.
- Suba J. (2004): *A kisantant államok határmenti erődvonalai (hatalmi-politikai katonai összefüggései)* In: *„Gyepük, várak, erődítmények és egyéb honvédelmi létesítmények a Kárpát-medencében (895–1920) A Nyíregyházán 2004. november 26–27-én megtartott tudományos konferencia előadásai.* (szerk: Dr. Frisnyák S.–Dr. Csihák Gy.) Nyíregyháza–Zürich 2004. (323. p.) 205–215. p.
- Suba J. (2004): *„Magyarország határának kitűzése és felmérése 1921–1925 között. (A határmegállapító bizottságok működése)”* I. 1996. Budapest. Doktori értekezés (kézirat).
- Suba J. (2005): *Cseh és szlovák elképzelések Szlovákia déli határáról* In: *„Honvédő város” Nógrád megye északi határának megvédése Tudományos emlékülés a Nógrádi Történeti Múzeumban.* Salgótarján 2004. szept. 23. *Discussioes Neogradienses* 8. Salgótarján 2005. (89. p.) 54–77. pp.
- Suba J. (2009): *Nemzetiségi törekvések kartográfiai ábrázolása cseh és szlovák példák alapján* In: *Közép-Európai Közlemények 2009/1. száma (II. évfolyam, 1. szám No. 3.)* 44–54. pp.
- Urban, K. (1934): *Kurze Zusammenstellung über die Tschechoslowakische Armee,* Berlin.
- Thunig-Nitter, G. (1970): *Die Tschechoslowakische Legion in Russland.* Weibaden.
- Vojenské dejiny Československa* III. díl. (1918–1939) Praha 1987.

Térképek

- Boháč, A. (1926): *Národnostní mapa Republiky Československé.* [M. 1 : 500 000] Praha. A Csehszlovák Köztársaság nemzetiségi falitérképe 1926-ban. HT: B XIV c 21.
- [Csehszlovákia.] [M. 1 : 1 000 000] Praha, [1938] Csehszlovákia általános térképe 1938 végén. HT: B XIV a 75.
- Handkarte der Tschechoslowakischen Republik. – Karte der Tschechoslowakischen Republik.* Freytag u. Berndt's Handkarten. [M. 1 : 1 000 000] Wien, 1932. Csehszlovákia áttekintő térképe 1932-ben. HT: B XIV a 66.
- Havráněk, J.: *Čechy. Automobilistická a cyklistická mapa silniční, s udáním vzdálenosti v km.* [M. 1 : 500 000] [1920] Praha. Csehország autótérképe 1920 körül. HT: B XIV c 25.
- Křivanec, K.: *Podkarpatská Rus III. Autová mapa.* [M. 1 : 400 000] Praha, [1930] Kárpátalja autótérképe 1930 körül. HT: B XIV c 23.
- A középső és alsó Duna-medencék áttekintő térképe 1926-ban.* M. 1 : 1 600 000. Bp., 1928. M. Kir. Áll. térk. 85 × 83 cm (Somogyi E.: *Magyarország és a környék államainak katonai földrajza.* Bp., 1928. c. mű I. sz. mellékleteként készült. HT: B II a 65.